Gimtosios kalbos beieškant

Sandra Bernotaitė

Ką sakote, kai užsienietis jūsų paklausia, į ką panaši lietuvių kalba? Dauguma mano pažįstamų atsako: į sanskritą. Ir priduria: nes lietuvių kalba yra viena seniausių indoeuropiečių šeimos kalbų, kaip ir sanskritas. Tai mūsų kalbos legenda, kuria didžiuojamės. Bet sykį atsiverčiau sanskrito kalba parašytą knygą ir supratau, kad rašmenys – visiškai nesuprantamos kringelių eilutės.

O kitąsyk skaičiau sanskrito kalba tekstą lotynų rašmenimis, kuris šalia buvo išverstas į lietuvių, ir bandžiau bent kiek suprasti pirmąjį ar atpažinti lietuviškus žodžius… Buvo neįmanoma. Tik keli žodžiai, įdėmiai skaitant ir gilinantis, turėjo panašią struktūrą. Supratau, kad tai kalbos mokslo dalykas ir nėra teisinga pažindinti užsieniečius su lietuvių kalba, nurodant panašumą į sanskritą. Nuo tol į klausimą, į ką panaši lietuvių kalba, atsakau taip: į latvių.

Tiek užsieniečiams draugams, tiek užsienyje gyvenantiems lietuviams norėčiau rekomenduoti kokią nors populiariai išdėstytą knygą apie lietuvių kalbą, apie jos kilmę, istoriją, vietą pasaulio kalbų medyje, apie tai, kuo mūsų kalba ypatinga. Tačiau knygynuose tokios knygos nerasi. Ypač nerasi tokios, kuri nebūtų mitų rinkinys ir nesibaigtų raginimu kalbą „įšaldyti“, priversti visus liautis ją keitus, vartoti kalbą kaip itin brangų įnagį, bijoti ja žaisti. Nerasi ir lietuvių kalbos vadovėlio, skirto dvikalbiams ar trikalbiams mūsų diasporos vaikams. Žinant, kaip dažnai rypuojama apie lietuvių kalbos išnykimą, tokių leidinių nebuvimas yra nedovanotina strateginė klaida.

Kita vertus, lietuvių kalba niekada netaps dominuojančia pasaulio kalba, tačiau apie jos išnykimą Lietuvos teritorijoje būtų paranojiška galvoti. Nebent

filosofiškai: visa, kas gimsta, kada nors miršta, todėl mirs ir kalba, atėjusi iš istorijos šešėlių ir išeinanti į ateities ūkus, kur mūsų nebus. (Čia tenka tvarkytis ne tik su kalbos, bet ir su savo mirtimi, o tai ne visiems pakeliama.)

Ko galėtų savęs paklausti lietuvis, savo kalbos šeimininkas, besimokantis savo gimtosios kalbos?

Ką žinau apie lietuvių kalbos istoriją ir kilmę, ir apskritai – kokia ta lietuvių kalba? Indoeuropietiškosios šaknys, artimiausios kalbos seserys – latvių ir prūsų, artimiausi kaimynai – slavai. Ar nuo slavų šakos atsiskyrėme? Juk baltų tautų istorija glaudžiai susijusi su slavų istorija. Iš kur kilę slavai, kaip jie plito Europos žemyne?

Ne visada buvome sėslūs. (Štai ir dabar pasižymime pomėgiu itin daug keliauti, panašu, kad sėslumas nėra būdingas lietuvio charakteriui.) Kaip lietuviai su latviais ir prūsais migravo? Keliaujančių tautų kalbos „sugėrė“ įvairių kaimyninių kalbų bruožus. Ką apie mūsų tautą papasakotų lingvistinė istorija? Kokių dar tautų apsuptyje gyvenome migruodami po žemyną?

Akivaizdu, kad lietuvių kalbos struktūra panaši į slavų kalbų struktūrą. Ar yra dar artimesnių struktūrų? Kodėl tuomet sakoma, kad lietuvių kalbos schema senesnė, artimesnė sanskritui negu, pavyzdžiui, rusų kalba? Slavų kalbos turi linksniavimą (kintančias galūnes). Bet slavai neturi dalyvių, padalyvių, pusdalyvių. Neturi tiek daug mažybinių, malonybinių priesagų, neturi tiek daug laipsniavimo pakopų. Štai kas yra senoviška – vadinasi, tai reikia saugoti. Bet ne žodyną.

Žodynas yra turi daug bendra ne tik su slavų, bet ir kitomis indoeuropiečių šeimos kalbomis. Būtų naudinga, jeigu visiems būtų prieinamas epistemologinis žodynas, kuriame, kaip angliškame *Thesaurus*, atsivertų ryšiai ir persipynimas su kitomis kalbomis. Naujadarai ne visuomet yra svetimybės. Taip pat gali būti sugalvojami nauji lietuviški žodžiai, remiantis lietuvių kalbos struktūros logika. Ir tai gali daryti ne vien lingvistai ar kalbininkai, tai gali ir turi daryti poetai, rašytojai, vertėjai, mokytojai, tinklaraštininkai ar tiesiog gerą kalbinę klausą turintys žmonės. Pvyzdžiui, neseniai radau, ką padarė viena vertėja: kai jai pritrūko vertinių žodžiams „forward“ – „backward“, ji panaudojo priešdėlį: „pažangus“ – „atžangus“.

Ar dominuojančios kalbos stengiasi likti nepakitusios? O gal reiktų sakyti: ar dominuojančios tautos stengiasi išlaikyti savo kalbas nepakitusias? Anglų kalba

keičiasi nepaprastai greitai. Prieš dvidešimt metų vienas britas man pasakojo, kad jo mama pamena visai kitokią anglų kalbą. Baisu pagalvoti, ką toji moteris pasakytų šiandien, kai anglų kalba patyrė dar daugiau pokyčių, veikiama interneto, ją vartojančių kitataučių.

Dominuojančios kalbos natūraliai tampa vis paprastesnės, vis patogesnės vartojimui, o tai tolina jas nuo šaknų, nuo sudėtingų pirmykščių struktūrų. Tad galime rinktis, ką daryti su savo kalba: paversti ją muziejine ir rizikuoti jos gyvybe ar leisti būti lanksčiai ir kisti, prarandant archajiškumą, bet išlaikant gyvybę ir tampant dažniau vartojama.

Kas atsitinka, kai dominuojančios kalbos leidžia sau kisti, skilti į dialektus, o mažosios, nors joms itin svarbus išlikimas, ima stagnuoti ir siekia unifikuotis? Man regis, taip dominuojančiosios dar labiau ima traukti kalbėtojus, o mažosios – sparčiau nykti. Ar įmanomas kompromisas? Išsaugoti kalbas kapsulėse – galbūt kaime, miškais izoliuotoje teritorijoje tai ir buvo įmanoma. Bet tokių teritorijų mąžta. Lietuva pati keičiasi, iš agrarinės virstama urbanistine, laisvai besijaučiančia globaliame kultūriniame kontekste.

Kompromisas: keistis, išlaikant esmę. Nusibrėžiant, kas yra esmė, ir paleidžiant tai, kas nėra esmė.

Išmokti girdėti savo kalbą šnekant su stipriu akcentu ir nesivaipyti. Priimti tarmes ir nesivaipyti. Išgirsti kalboje žmogaus kilmę, istoriją, statusą ir toleruoti – nesivaipyti. Atskirti kalbą nuo psichologinio smurto. Liautis naudojusis kalba kaip dominavimo įrankiu. Priimti kitą kalbą greta gimtosios kalbos ir įsiklausyti į jų abiejų skirtingą muziką. Išgirsti savosios kalbos muziką ir išmokti ją pamilti – be prievartos, per meistriškumą. Išmokti savo kalbą meistriškai ir dainuoti ją, žaisti ja, būti laisvam ir išreikšti save per kalbą.

Ar galima prisiversti mylėti kalbą? Neįmanoma. Nereikia prisiversti. Tarp prievartos ir valingos pastangos – didelis skirtumas. Panašiai kaip ir skirtumas tarp diletantizmo ir perfekcionizmo. Gali nebūti kalbos diletantas, bet ir nemokėti kalbos tobulai. Nieko blogo, jei tiesiog gerai ar net puikiai esi įvaldęs savo gimtąją kalbą. Nes ją jauti. Jausti yra svarbiau, negu žinoti taisykles. Taisykles galima išmanyti, prisiminti, tačiau negalėti jų tiksliai apibrėžti, išvardinti, nuolat apie jas galvoti.

Kalbos gali mokytis intuityviai – kaip dabar dažnai mokaisi svetimos kalbos –

nesėsdamas prie vadovėlio ir nepradėdamas nuo taisyklių. Vakariečiai paprastai pradeda mokytis kalbos nuo taisyklių, bet taip galima niekada nepriartėti prie kalbos jausenos, muzikos. Juk panašiai būna dainuojant: ar būtina išmokti natas, kad galėtum dainuoti sutartinę? Jeigu žmonės galėjo dainuoti dirbdami laukuose, tu irgi gali. Tam, kad dainuotum sutartinę, nebūtina žinoti melodijos, nebūtina žinoti, kas yra polifonija, nebūtina ateiti išmokus dainų tekstus.

Juk sutartinės būdavo kuriamos tiesiog vietoje – dirbant laukuose ar ilsintis po darbų – tai būdavo kolektyvinės kūrybos vaisius. Taip ir kalba turi išlikti kaip kolektyvinės kūrybos vaisius, o ne profesionalų privilegija. Liūdina ir siutina mūsų laikams vis dar būdingas apsėstumas profesionalumu, kuris išreiškiamas diplomais: o diplomus reikia brangiai pirkti, aukojant valandų valandas dėmesio kitiems profesionalams. Atsekęs profesionalų grandinėlę visuomet rasi pirmuosius mokytojus, kuriems niekas nedavė diplomų ir niekas nedėstė jų dalyko, kadangi jie patys atrado, išskyrė ir suteikė struktūrą tam naujam dalykui.

Reikia grąžinti kalbą mėgėjams (*amatores*) – mylėtojams. Visiems, kurie *įgimė* tą kalbą, kuriems ji priklauso be diplomų. Kalbą patiriame, kaip ir meilę: protu, kūnu, širdimi. Mes išmokstame ją, visų pirma, mėgdžiodami tuos, kurie kalba arba dainuoja. Sugeriame kalbą kaip muziką, ir ji apima mūsų esybę. Galime temokėti kelis šimtus savo gimtosios kalbos žodžių, bet taip giliai juos suvokiame, jaučiame, jais daug perduodame ir stipriai veikiame klausytoją ar pašnekovą.

Nuostabu, kad lietuvių kalboje nebūtini įvardžiai. Žodį „aš“ rašydama vartoju taip retai, kad išgirdusi jo perteklių šnekamojoje kalboje nustembu ir net išsigąstu: nejau ėmėme viską įcentruoti į savo asmenį, kaip anglų kalboje? Mūsų „aš“ gali būti užkoduotas ir veiksmažodyje, ir būdvardyje. Kalbos struktūra rodo, kad lietuvio pasaulėvokai būdingas įsijautimas į aplinką, kito *įsiašinimas*. (Ar ką tik sukūriau naujadarą?)

Man lietuvių kalba patinka ne žodyno gausa ar ryšiu su senove, bet sakinio struktūros laisve. Deja, jaunoji karta mokosi iš prastų anglų kalbos vertimų, ir jų kalba tampa nepaslanki: veiksnys, tarinys, tada visa kita. Lietuvių kalba leidžia žaisti: visa kita, visa kita, visa kita. Nelengva būti laisvam. Ir vis tiek puikiai suprantame minties niuansus. Žinoma, rašant ir skaitant tenka įdėti daugiau potekstės, bet tai mūsų kalbos privalumas. Daugiau dviprasmybių – daugiau žaidimo, ironijos, humoro. Tik per šiuos tris dalykus išmokysi ir vaiką, kuriam lietuvių kalba yra antroji ar trečioji, „motinos gimtoji“, atrandama ne protu, o

širdimi.

pasauliolietuvis.lt

Mielai pasidalysime svetainėje ir žurnale skelbiamais tekstais ir nuotraukomis, tik prašome nurodyti informacijos šaltinį ir autorius.

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS